

ZIYA GÖKALP'İN LİMNİ VE MALTA MEKTUPLARI'NDA YENİ HAYAT VE YENİ AİLE*

Ayşe DURAKBAŞA**

Ziya Gökalp'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi Azası olarak siyasi bir kimliği olduğunu biliyoruz. Cemiyetin kendisini fesih tarihi olan 5 Kasım 1918 tarihine kadar da bu üyelik devam etmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden aşağı yukarı 3 ay sonra, 28 Ocak 1919 günü İngilizler tarafından tutuklandığında ise İstanbul Darülfünunda İçtimaiyat müderrisliği yapmaktaydı. Bir süre başka İttihatçılarla birlikte Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu olarak kaldı; daha sonra önce Limni'ye, orada 3,5 ay kadar kaldıktan sonra da Malta'ya sürgüne gönderildi ve 1,5 yılı aşkın bir süre de bu adada ikamete mecbur edildi (Göçgün, 1992). 28 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılması ile başlayan bu sürgün hayatı, 16 Mart 1921'de, Anadolu'daki İngiliz esirleri ile Malta'daki Türklerin değiştirilmesini öngören Londra Konferansı'nda varılan anlaşma uyarınca 19 Mayıs 1921'de İstanbul'a dönmesiyle sona erdi (Dergah arşivi, Ziya Gökalp maddesi, s. 663). Bu süre içinde, kardeşi, Nihad Bey de, Mısır cephesinde İngilizler'e esir düşerek Malta'ya sürüldüğü için karısı Vecihe Hanım ve üç kızı, İstanbul'da, başlarında erkeksiz kalmışlar ve karşılıklı gurbet acısı çekmişlerdir.

Gökalp, sürgünde olduğu iki yıla yakın süre içinde haftada iki gün – yani posta olan her gün – karısı Vecihe Hanım'a ve sırasıyla onaltı, on ve en küçüğü onbir aylık olan Seniha, Hürriyet ve Türkan adlı kızlarına mektup yazmıştır. Bu mektuplar, Türk modernleşme tarihinde özel alanın tarihselleştirilmesi, yeni aile modellerinin ve imgelerinin resmedilmesi ve hayal edilmesi, aile üyeleri arasında yeni etkileşim kalıplarının geliştirilmesi, ideal annelik ve babalık

* İ.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü tarafından 25-26 Ekim 2004 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenmiş olan *Türkiye'de Sosyoloji - Ziya Gökalp Sempozyumu* konulu toplantıda sunulan aynı başlıklı bildirinin metnidir.

** Prof. Dr., Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

tanımlarının kurgulanması, çocuk yetiştirme ve terbiyeye ilişkin yeni norm ve değerlerin üretilmesi, kısacası, modernleşme sürecinde “mahremiyetin dönüşümü”ne ilişkin mikro toplumsal süreçlerin ve pratiklerin incelenmesi için çok değerli bir kaynak oluşturuyor.

Ziya Gökalp'in içinde bulunduğu siyasi hareket içinde modernist erkeklerin öncülüğünde bir tür “erkek feminizmi”nin etkili olduğunu görüyoruz; mektuplarda özellikle de kızlarına yönelik tavsiyelerinde kadının toplumdaki statüsünün iyileştirilmesini savunan görüşlerin izlerini görmek mümkün. Kadın haklarının erkekler tarafından savunulmasının ve bu dönemde modernist yazın içinde baskın bir tema olan ataerkil geniş aileye yönelik eleştirilerin, genç erkeklerin kendileri için giriştikleri bir başkaldırı ve kendileri için gerçekleştirmek istedikleri yeni bir yetki alanı ve kimlik alanı olduğunu dikkate almalıyız (Kandıyoti, 1997:181-201; Durakbaşa, 1998:42).

Gökalp'in yaklaşımında Türklerin İslamiyet-öncesi Orta Asya'daki yaşamları ve kadının eski Türklerdeki pozisyonu idealize edilmektedir. İnsan hakları, demokrasi ve feminizm ya da kadın hakları, Türklerin **harsının** bir özelliği olarak anlatılmaktadır. Gökalp'in tanımladığı Türk milliyetçiliği, Batıcılığa popülist bir tepkiden beslendi; özellikle ideal Türk kadını, eski Türklerdeki kadın imgesi üzerine kuruldu. Gökalp'in görüşlerinde, Kağan'ın yanında aktif bir biçimde Kurultay'a katılan, erkeklerin yanında savaşa katılan eski Türk **hatunu** örnek alındı; lüks ve boş zaman tüketmek yerine sosyal yardım faaliyetlerine ve evinin bakımına zaman ayıran kadın, ahlaki olarak yüceltildi; hatta özellikle savaş koşullarında erkeksiz kalan kadınların iş yaşamına ve meslek yaşamına girmeleri de teşvik edildi. (Gökalp'in şiiri, aktaran Erişirgil,1984:144)

“Başka uluslar, çağdaş uygarlığa girmek için, geçmişlerinden uzaklaşma zorundadırlar. Oysa Türkler'in çağdaş uygarlığa girmeleri için, yalnız eski geçmişlerine dönüp bakmaları yeterlidir. Eski Türklerde, dinin kuralcı törenlerden ve olumsuz tapınmalardan uzak olması, bağnazlıktan ve din tekeiciliğinden kurtulmuş bulunması, Türkler'i gerek kadınlara gerek öbür budunlara karşı çok hoşgörülü yapmıştı.” (Gökalp, 1976:157)

Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*'nda Türk ailesini, “pederşahi aile”ye karşıt olarak, demokrat, eşitlikçi özellikleriyle “ebeveyn ailesi” olarak tanımlıyor. Gökalp'e göre, bu ailede baba otoriteye sahip olsa da, babanın kadınlar ve çocuklar üzerindeki otoritesi, kollayıcı ve demokratik bir otorite olarak

tanımlanabilir. Pederşahi ailede ise babanın aile üyeleri üzerinde tahakküm etme, onları mülk gibi kullanma, hizmetlerinden yararlanma, satma, öldürme, şiddet uygulama hakkı var (Gökalp, 1976).

Gökalp'in aynı yapıtında "Hukukta Türkçülük" başlığı altında ailede çağdaşlaşma savunulmaktadır:

"Hukukta Türkçülüğün bir amacı da bir çağdaş aile oluşturmaktır. Çağdaş devletteki eşitlik ilkesi, erkekle kadının evlenmede boşanmada, mirasta, uğraşsal ve siyasal haklarda eşit olmasını da gerektirir. Öyleyse, yeni aile yasası ile seçim yasası bu esasa dayanarak yapılmalıdır.

"...bütün yasalarımızda, özgürlüğe, eşitliğe ve adalete aykırı ne denli kurallar ve teokrasi ile klerikalizme ilişkin ne denli izler varsa tümüne son vermek gerekir" (Gökalp, 1976:169).

Tanzimat döneminde hukuk alanındaki reform çabalarının özelliği olan dualizm, şeriat ve seküler hukuk sistemlerinin bir arada uygulanmaya çalışılması, Gökalp tarafından eleştirilmiştir. Gökalp, Durkheim sosyolojisinde hukuk kurallarının evrimi düşüncesinden hareket ederek İslam hukukundaki evrimci modernleşmeden yana olmuştur. Onun, kadın hakları konusunda, kadınların toplumsal hayata, ekonomik hayata ve serbest mesleklere katılımını, erkek ve kadınlara tanınan eğitim fırsatlarında eşitliği savunan görüşleri ve kadın hukukunda reforma ilişkin düşünceleri, ciddi ve yapıcı bir analiz olarak yorumlanmıştır. (Berkes, 1979; aktaran Erişirgil, 1984:145) Görüşlerinin aile hukuku ve kadın hakları alanında Atatürk'ün gerçekleştireceği hukuk devrimine de zemin oluşturduğu söylenebilir. (Ülken, 2001:332)

Gökalp, bir yandan kültürel modernleşme projesi için mevcut olan kaynakları değerlendirmeye ve Türk kimliğinin inşasında hepsini birden seferber etmeye çalışmakta, bir yandan da farklı kültürel referanslar arasındaki gerilimleri çözmek için bir formül aramaktadır. Aynı zamanda kültürel modernleşmeye eşlik edecek bir "içtimai inkılap" gereksinimi de görmekte ve ailede, eğitimde kurumsal yenilikler de önermektedir:

Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak adlı yapıtında, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık arasında uzlaşmacı bir kültürel model yaratmaya çalışıyor:

"...şimdiye kadar yürüdüğümüz mahafazakarlık ve teceddüt yollarının ikisi de çıkmaz imiş. Yeni hayatın bunların ikisinden de sakınması gerek...

Evvela Türklüğe mahsus müesseselerimizin ananelerini, tekamül tarihlerini tetkik etmeliyiz, sonra İslamlığa ait... (Gökalp, 1963:169)

Yeni değerler, özsel olarak ulusal kökenlere ve halkın kültür kaynaklarına başvurularak “alafranga”, yabancı ve taklitçi yozlaşmaya alternatif bir kültür modeli çerçevesinde, sahiçilik iddiasıyla ortaya atılmaktadır:

“Bugün bizim için muasırlaşmak demek, Avrupalılar gibi zırlılar, otomobiller, tayyareler yapıp kullanabilmek demektir; muasırlaşmak, şekilce ve maişetçe Avrupalılara benzemek değildir”. (Gökalp, 1963:10)

“Asır terbiyesi maddiyat sahasında kalmayarak maneviyat alemine tecavüz ettiği dakikada İslam ve Türk terbiyelerinin hukukuna taarruz etmiş olur.” (Gökalp, 1963:34)

Jale Parla, *Babalar ve Oğullar* adlı yapıtında, Osmanlı kültürünün Batılılaşmasının ilk aşamalarında, Tanzimat gibi, mutlak otoritelerin zaafa düştüğü bir tarihsel dönemeçte, hem siyasal hem de edebi söylemde baba arayışını çözümlemekte; Tanzimat aydınlarının hissettikleri “babasızlığın” nasıl hem romanlarda hem de özellikle terbiyeye ilişkin düşünsel eserlerde yoğun bir tema olarak nasıl işlendiğini göstermektedir.

“Batılılaşma programını belirli kısıtlamalarla yönlendirmeye çalışan Osmanlı aydınları kaygan ve korumasız bir zemindeydiler. Artık mutlakçı ve ataerkil bir sultanın otoritesine eskisi gibi yaslanamayan mutlakçı bir kültür, simgesel babasını arıyordu. Metinler yetimdir.”(Parla, 1993:15-16)

“Tanzimat düşününde belirleyici olan babayı öldürmek değil, ölmekte olan babayı diriltmek çabalarıdır.” (s.20)

Tanzimat aydınlarının yaşadığı kimlik buhranını Gökalp’in de yaşamış olduğunu düşünüyorum. Ancak elbette Gökalp’in yaşadığı dönem, oğulların başkaldırı dönemi olarak nitelenebilir; Abdülhamit’in istibdat rejimine karşı örgütlenmeler, toplumsal, kültürel, bilimsel etkinlikler ve etkiler, “genç erkekler”i yeni hayata yönlendirmektedir. Artık bir hami ya da baba aramak yerine, eski epistemolojik temeller yerine, yeni bir referans aranmaktadır; buna göre, yeni bir siyasi rejim ve yeni bir toplumsal düzen, aynı zamanda yeni bir bilgi kuramı üzerine kurulmalıdır. Ziya Gökalp’in canhıraş bir uğraş içinde bütün kaynakları böylesi bir “içtimai inkılap” için seferber ettiğini görüyoruz; onun şahsi mektupları da şahsiyet alanında adeta “babanın yeniden kuruluşunu”

göstermektedir, diyebiliriz. Bu koşullar aynı zamanda “Türk kimliği”nin keşfi ve Türk milliyetçiliği çerçevesinde kuruluş sürecini içermektedir.

Tanzimat romanında çokça işlenen aşırı Batılılaşmanın kadın ve erkek karakterlerde yarattığı yozlaşma ve özellikle baştan çıkarıcı kadın kahramanların ve ‘duyusal şehvet’in erkeklerin şahsiyetlerinde yarattığı sarsıntı, milli mefkureyi içselleştirmiş kadınların eş ve yoldaş olarak seçilmesi ile bertaraf edilecektir.

1908 İhtilalinden sonra ve Balkan Savaşları’nın ardından ve Birinci Dünya Savaşı’nın etkisiyle artan bir biçimde İttihat Terakki’nin kadrolarında ve aydınların düşüncesinde Türk milliyetçiliğinin etkisi arttı. Balkanlardaki milliyetçi uyanış ve ayaklanmalar, imparatorluk içindeki Türk unsurunun da uyanmasını sağlamıştı. Zafer Toprak’ın belirttiği gibi, bu dönemde toplum ve ekonomi hakkında liberal düşüncelerin yerine korporatist düşünceler ağır basmaya başladı. İttihat Terakki iktidarı da bilinçli olarak Müslüman Türk bir orta sınıf yaratabilmek için Müslüman Türk girişimcilere destek verdi (Toprak, 1980).

Gökalp’in korporatist görüşleri, uzlaşmacı, dayanışmacı, çatışmasız bir toplumun yaratılmasında Batılı sosyologlardan, özellikle Durkheim’dan esinlenilerek oluşturulmuştu. Ziya Gökalp’e göre üç çeşit toplumsal grup vardır: aile grupları, mesleki gruplar ve siyasi gruplar. Korporatist toplum modeline göre, bütün bu topluluklar ve onlara ilişkin kurallar uyum içinde olmalıydı. Gökalp’in benimsediği organisist toplum görüşüne göre, aileler, ulusal toplumun ve ulus-devletin hücrelerini, mesleki gruplar da organlarını oluşturur (Gökalp, 1976: 145). Gökalp, ferdi hürriyetlerin toplumsal dayanışma ve kamu çıkarına ters düşmemesi gerektiğini savunmuş; haktan çok vazifeye vurgu yapan ve kendi deyimiyle “içtimai mefkurecilik” diye adlandırılabilir bir düşünce sistemi kurmuştur.

Gökalp’in “yeni hayat” tasavvuru da yukarıda anlatılan korporatist toplum modeline uymaktadır. Alfred Fouille’den (1838-1912) esinlenen Gökalp, “idee-force”, yani “fikir-kuvvet”lerin cemiyet yaşamını dönüştürmedeki rolünü anlatmaya çalışır. Gökalp’e göre Meşrutiyet’in ilanı “yeni hayat”ın gerçekleştirilmesi için tek başına yeterli değildir. Gökalp’e göre “yeni hayatın programı olmaz, istikameti olur”; ya da *yeni hayat* siyasi bir programla değil, fikirlerin toplumsal bünyeye yayılmasıyla, nüfuz etmesiyle gerçekleştirilir.

“..*yeni hayatı* ne için istiyoruz?...Eski hayatı, içinde yaşadığımız hayatı beğenmiyoruz da ondan. Fakat açık olabilmek için özlediğimiz “yeni hayat”ı tarif etmemiz lazımdır. Hayat tabiri gayet umumi bir manaya gelir. Bu kelime, sosyal anlamda kullanıldığı zaman iktisadi yaşayışın, aile yaşayışının, felsefe, sanat, ahlak, hukuk, siyaset görüşlerinin ve yaşayışlarının hepsini anlatır. “Yeni hayat”ı özlediğimize göre, bunlar hakkında şimdiki anlayışımızı ve yaşama şeklini beğenmiyoruz da yeni iktisat, yeni aile, yeni felsefe, yeni sanat, yeni ahlak, yeni bir siyaset özlüyoruz. Şimdi de (yeni) kelimesinden ne anlaşılması lazım geldiğini açıklamamız lazımdır. Bir hayatın temel yapısını o yaşayışa ve anlayışa verdiğimiz kıymetler meydana çıkarır. Eski dediğimiz yaşayışın iktisada, aileye, sanata, felsefeye, hukuka, ahlaka ait kıymetleri var. Eski hayatı beğenmeyip yeni hayatı özlemek demek bu kıymetler yerine yeni kıymetler bularak bunları yaymaya çalışmak demektir. Şu halde yeni hayatçılar, yeni kıymet yaratmak isteyenlerdir. Yeni kıymet yaratmaya “sosyal inkılap” derler. Şu halde, “yeni hayat”çılar, Meşrutiyet dediğimiz siyasi inkılabı yeter görmüyorlar da haklı olarak toplumsal inkılap istiyorlar...(Erişirgil, 1984:76)

Gökalp, idealist bir fikir adamı. İdeallerin insana verdiği hayal etme, tasavvur etme gücüne inanıyor ve hem şahsi düzeyde, hem de ulusal düzeyde idealler kurmanın, o idealler gerçekleşmezse dahi ilerleme ve gelişme sağlayacağını düşünüyor.

“İnsanları yükselten tek sebep ideallerdir. İdealler belirsiz gayelerdir. Onlardaki belirsizliğin çekiciliği ve sihridir ki insanlığı sürükler ve ilerlemeye doğru götürür. Hem ben size yeni hayatın kıymetleri şunlardır, desem ve hepimiz de inansanız ve buna göre çalışsanız, sanır mısınız ki muhakkak ki istediğiniz olur. Bir de bakarsınız hiç ümit etmediğiniz, hiç beklemediğiniz neticeler meydana geliverir. İdealinizin gerçekleşmemesine rağmen bu olan şeylerin de bir gelişme, bir ilerleme olduğuna asla şüphe etmemelisiniz.” (Erişirgil, 1984: 77)

Gökalp’in sürgünden yazdığı mektuplarda da, “mefkurecilik” ağır basmaktadır; hasret duygusuna karşı bu düşünce ve tahayyül gücüyle direnç göstermektedir. Gökalp, sürgün hayatını üçlü bir gurbet olarak anlatıyor; yuvadan, meslektaşlarından , vatanından uzak düşmek katmerli bir duygusal mahrumiyet yaratmaktadır. Eşi Vecihe Hanım’a yazdığı mektupta şöyle demektedir:

“Yuvamdan, yavrularımdan uzak düşmek bir gurbet. İlmi, edebi, meslektaşlarımdan ayrılmak ikinci bir gurbet.. Senden ayrı bulunmak, yavrularımın cıvıltılarını işitememek bir hicran değil midir? Edebi ve ilmi mecmualara yazı yazamamak, Darülfünun’da, Türkocağı’nda konferanslar verememek, düşünmekten başka bir işi olmayan bir adam için, büyük mahrumluk değil mi? Benim asıl vatanımdan, büyük ve hakiki vatanımdan başka bir de küçük vatanım vardır ki birisi mesleki zümrem, ikincisi de sevgili ailemdir. Ben bu üç vatandan da vücutça uzağım; fakat ruhum, kalbim, hayatım onlarla beraberdir”. (Malta-Polverista, 3 Kasım 1919; Gökalp, 1989:96-97)

Aile hayatını, cemiyet hayatının en duygu yoğun yaşandığı toplumsal mekan olarak tahayyül etmektedir:

“Mefkurelerin en küçüğü, en kadimi, en samimisi, en yakını aile birliğidir. İnsan beraberlik zevkini, birlik lezzetini ibtida (en önce) aile zümresinde tadar. İnsan aile hayatının lezzetini tattıktan sonradır ki, milletini ve mesleki zümresini de aileye benzeterek daha çok sever.” (Malta-Polverista, 4 Haziran 1920; Gökalp, 1989:332-33)

“Biz Türkler aile hayatını bilmiyoruz. Aile hayatının kıymetini ondan uzak düştükten sonra anlıyoruz. İnsan milletinden sonra en çok ailesini düşünmelidir; yurdundan sonra, en çok yuvası için çalışmalıdır.” (Malta, 2 Ekim 1919; Gökalp, 1989:47)

Ataerkil aile yerine babaerkil ebeveyn ailesinin yüceltilmesi ve çekirdek ailenin ataerkil aileden özerkleşmesinin savunulması, modernleşmeci düşünce içinde vurgulanan bir tema idi. Bu süreç içinde, mesafeli, otoriter baba yerine çocuklarıyla duygusal olarak daha yoğun ilişki kuran ve hem eşiyile hem de çocuklarıyla ilişkilerinde “muhabbet”i önemseyen bir baba ideali oluşmuştur ve bu modernleşmeci baba imgesi, Gökalp’in mektuplarında da toplumsal tahayyüle rehberlik etmektedir.

Limni ve Malta mektupları, Gökalp’in aileyi nasıl “sıcak bir yuva” olarak hayal ettiğini gösterir. Mektuplarında aile üyelerinin birbirlerine verdikleri psikolojik, manevi destek özellikle vurgulanmaktadır. Bu mektuplarda, Ziya Gökalp, sürgündeyken bile ailesinin manevi birliğini ve huzurunu yüksek tutmaya çalışan bir aile babasıdır:

“Vücudumu sizden ayırdılar. Muhayyilemi, hafızamı ayıramazlar ya? Ben hafızamla geçmişte, muhayyilemle de gelecekte yine hep sizinle beraber

yaşayabiliyorum. Emin olun ki her gün, her saat, her dakika, sizinle ve yavrularımızla beraberim. Aradaki uzaklıklar, yakınlığımıza mani olamıyor. İnşallah yakında maddeten de beraber oluruz (Malta-Yeniverdala, 29 Ocak 1920; Gökalp, 1989:166-67).

Her üç kızına hitaben yolladığı 10 Kasım 1919 tarihini taşıyan mektubunda, “Küçük Kızımın Dilinden” başlıklı bir de şiir bulunmaktadır ve baba ile kızları arasındaki hasret ve duygu yoğunluğu dile dökülmektedir:

“..Dün mai bir kuş geldi, pencereyi eşiğinde durdu, ötmeye başladı. Kuş diliyle diyordu ki, Türkan’ın yanından geliyorum. Bahçede İkbâl’le beraber oynuyordu. Oyuncakları, bebekleri yoktu. Kendi kendine bir türkü söylüyordu. Bu türküyü ezberledim. İşte şudur, diyerek bu sözleri söyledi:

*“Bugün pencerenin önündeydik hep,
Bekledik postadan ablam gelecek.*

*Ablam boynu bükük döndü postadan
Dedi, “Vapur, yarın akşam gelecek!”*

*Annemin gözleri doldu, dedim: “Bak,
Kuş diyor, babandan selam gelecek!”*

*Bir kağıt olarak okudum, dedim:
“Ağlama, gül anne! Babam gelecek!”*

*Sererek seccade bir namaz kıldım,
Diyorlar ki namaz kılsam, gelecek!*

*Küçük ablam gamı içinde saklar,
Feryada gelirse tamam gelecek!*

*Yüce Tanrı! Çabuk babamı gönder!
O gelince eve bayram gelecek!”*

(Malta-Polverista, 10 Kasım 1919; Gökalp, 1989:81-82).

Aile reisi olan babanın ailesine karşı sorumlulukları ve vazifeleri şöyle anlatılmaktadır:

“Kadın ve çocuk, erkeğe Allah’ın emanetleridir. Erkeğin vazifesi, Allah’ın kendisine emanet ettiği kadınla çocukları mes’ud etmek ve bilhassa çocuklarını istikbalde mükemmel bir saadet ve fazilete hazırlamaktadır. (Malta-Polverista 12 Nisan 1920; Gökalp,1989:274)

Sürgünde olması nedeniyle çocukların tahsil ve terbiyesine nezaret edemeyişinin sıkıntısını yaşar; terbiyenin ve tahsilin millet hayatındaki önemini vurgular:

“Bir milletin istikbali, çocuklarının tahsil ve terbiyesine tabidir. İnsanları kitaplardan daha iyi terbiye edecek şey, vakalardır. Hayatı öğrenmek için görmek kafidir. Millete ait herşey – ister muzafferiyet, ister felaket olsun-ferdleri terbiye eder. Yalnız bu terbiyelerden hakkıyla istifade edebilmek için tahsil lazımdır. Terbiye beşikten başlar. Çocuklar her işittiğini, her gördüğünü taklid eder. Çocuğu şımartmak iyi olmadığı gibi, onu korkutmak da iyi değildir. Çocuk tatlılıkla, sevgi ile yola getirilebilir.” (Malta, Polverista, 12 Nisan 1920; Gökalp, 1989:276)

Gökalp, sürgün yaşamında kendini cennetten kovulan Adem’e benzetir. Doyumlu, huzurlu bir manevi hayatın sağlanması için aile ayinlerinin önemini dile getirir:

“Adem, Cennetten kovulduktan sonra daima Cennetteki saadeti hatırlamakla vakit geçirdiği gibi ben de hep geçmiş zamandaki yuva hayatımı düşünmekle ömür sürüyorum. Aile sofrasında çay içmek, yahut yemek yemek bana bir ibadet gibi, bir ayin gibi gelirdi. Çocuklarımızın cıvıltılarını dinleyerek, yavrularını mes’ud yuvalarında besleyen bir çift güvercin gibi, ne bahtiyarene yemek yerdik! Başka bir yerde yemeğe davetli bulunmak bana esaret gibi gelirdi. Şimdi bu esareti hergün çekiyorum. Evimiz bir huzur yuvası, bir sevgi ocağı, bir saadet yurdu idi. Biz orada kendi alemimizde dışarıdaki ihtiras, gürültü birini işitmeksizin sükünle yaşadık.” (Malta-Polverista , 26 Temmuz 1920; Gökalp, 1989:388)

Büyük kızı Seniha Hanım’a yazdığı mektupta; ailenin, dışarının ve kamusal hayatın, siyasetin çıkar çatışmasının gürültülü dünyasından kaçış için bir mabed niteliği taşıdığını vurgulamaktadır:

Aile bir mabeddür ki, en samimi ibadetler orada yapılır. Aile, bir mektebdür deruni terbiyeler orada alınır. Aile, bir hükümdür ki, en şefkatli adalet ancak orada güçlenebilir. Aile, kulubeyi bir saraydan daha müreffeh yapan, fakirane bir sofraya en zengin ziyafetlerden ziyade lezzet veren bir sevgi cem'iyetidir. (Malta-Polverista, 16 Eylül 1920; Gökalp, 1989:440)

Mektuplarda eşinin sağlığına, özellikle de ruhsal sağlığına itina göstermesi için onu uyarmakta; anne olarak çocukların bakım ve eğitimlerinde itinalı olmasını ondan istemektedir. Çocukların ruh terbiyesinde, annenin özellikle çocuklarıyla iletişim ve etkileşimdeki rolü vurgulanmaktadır:

“Bir anne çocuklarını söyletmeli ve onlara ihtiyaçlarına göre terbiye edici sözler söylemelidir. Çocuklar aile tarikatının müridleridir. Anneleri onların şeyhleri gibidir. Şeyh, nasıl müridlerinin ruhlarıyla meşgul olur ve daima bu ruhları tedavi ederse, anne de çocukları hakkında onun gibi yapmalıdır.” (Malta, Polverista, 22 Temmuz 1920; Gökalp, 1989:384)

Babaların çocukların eğitim ve sosyalizasyonunda artan rolleri; özellikle modernist babalarının desteğiyle eğitim görecek olan “çağdaş kadın” imgesi öne çıkarılıyor:

“Bir baba evladlarının hangi içtimai mefkurelerle perverde (sosyal ideallerle beslenmiş) olduğunu bilmek ister. Cemiyet içinde yaşayabilmek için insanın iradeli, akıllı, faziletli, metanetli olması lazımdır.” (Malta, Polverista, 4 Mart 1920)

Kız çocuklarının eğitimini milli mefkure açısından da elzem görmektedir:

“Eskiden kızların terbiyesi, onları ev işlerine alıştırmaktı; fakat bugün kızlardan yüksek tahsil de isteniyor. Kadınların vazifesi yalnız çocuklarını terbiye etmek değildir. Milleti terbiye etmek, erkekleri doğru yola sevk etmek de onların vazifesidir.” (Gökalp, 1989:322).

“Yaşamak için, evvela insanın bir mefkuresi olmalı! Mefkure tükenmez vecdlerin, ümitlerin menba'ıdır. Mefkureler, milli felaketler zamanında doğar. Bugün, Türklerin en ziyade mefkureli olacakları zamandır. Sizin için başka bir mefkure daha vardır ki kadınların ilim, ahlak ve hukukça yükselmesine çalışmaktır...” (Gökalp, 1989:21).

Karısı Vecihe Hanım'a yazdığı mektuplarda da ona psikolojik destek vermeye çalışmakta ve sürgündeyken kurduğu “Yeşilköy hulyası” ile onu avutmaya çalışmaktadır. “Tekrar kavuşunca yeşil bir köyde inzivaya

çekiliyoruz. Koyunlarla, ineklerle, tavuklarla beraber, mes'ud bir ömür geçiriyoruz. Türkan kır çiçekleri toplarken, ablaları kitap okuyorlar. Sabahları, kuşların okuduğu ezanlarla uyanıyoruz. Yeşil çamların altından dağları, gölleri, ırmakları seyrediyoruz.” (Yeniverdala, 29 Ocak, 1920; Gökalp, 1989:166-167)

Gökalp'e göre bir adamın ruh sağlığı, aile saadetine bağlıdır; yuva, bütün aile üyeleri için bir duygu sığınağıdır:

“Bir adamın sevdikleri ve sevenleri yoksa, felaket karşısında ilk hatırıma gelecek şey intihardır. İntihar eden adamların ahvaline dikkat etmişler: Hep bekar, yahut evlatsız kimselerdir. Demek ki insanı mes'ud eden, yani hayatı ona sevdiren muhabbetlerdir. Ben bu mahbusluk ve menfilik ıztıraplarını hep bu muhabbetler sayesinde yenebildim. Daima muhayyelemde canlandırdığım, ileride geçireceğimiz saadetli ömürdür. Bazan geçen tatlı günleri hatırlarım; fakat ekseriya gelecekteki müşterek saadetlerimizi düşünürüm. Yeşil bir köyde, coşkun bir ırmağın kıyısında ağaçlar altında oturmuşuz. Türkan, çakıl taşları arasında sadefler topluyor. Güzel bir taş bulunca, sevinçle bağırarak Hürriyet'in yanına koşuyor: “Abla bak, nasıl güzel parlıyor!” diyor. Hürriyet, elindeki kitabı bırakarak, Türkan'ın taşına bakıyor: “Çok güzel, çok güzel!” diyor. Ondan sonra Seniha'ya gelip gösteriyor. O da, manzaranın resmini yapmakla meşgul.. O da fırçasını bırakarak taşa bakıyor. Hasılı Türkan, bulduğu hazineyi ayrı ayrı hepimize gösteriyor...” (Polverista, 16 Şubat 1920; Gökalp, 1989:196-197).

Gökalp'in mektuplarında resmedilen ideal aile imgesinin özellikle Cumhuriyet döneminde benimsenen modernleşme projesi içinde, kültürel modernleşme çerçevesinde “yeni aile modeli” olarak benimsendiğini düşünüyorum. Özellikle orta sınıf aileler için modern aile yaşamı hem eşler arasında, hem de ebeveynlerle çocuklarla arasında daha duygu yoğun ilişkilere dayandırılmak isteniyordu. Benim burada ayrıca vurgu yapmak istediğim konu, babanın aile içi ilişkileri, iletişimi, etkileşimi düzenlemekte aktif bir rol üstlenmesidir. Modern aile yaşamı, aileye ilişkin özel mekan ve zamanın oluşmasını gerektirmekteydi. Aile üyeleriyle paylaşılan ve bir ölçüde dışarıya kapalı olan bu mahremiyet alanı ve “aile zamanı” çoğu zaman Yeşilköy benzeri “pastoral kaçış” anlatıları ve köy manzaraları, tabiat tasvirleri ağırlıklı sanatsal temsiller ile tahayyül ediliyor ve kuruluyordu. Eş ve çocuklarla birlikte zaman geçirme pratikleri ve bu süreçte gelişen ritüel ve “adab-ı muaşeret” de, modernleşme serüveninin ev haline ilişkin, “mahremiyetin dönüşümü”ne ilişkin kayda değer göstergeler sunuyor.

(1) Meslek Kadını
Dersiniz, "bir genç kız yaşı dolunca
Mutlaka kendine bulur bir koca,
Kocasını evine getirir ekmek,
O halde kadına meslek ne gerek?
Kadının mesleği olmaktır karı,
O çıkmasın sakın bundan dışarı.
Ne lazım erkek rakibi olmak,
Değil mi iki ezelden ortak,
İşçiye olunca rakip karısı
Kol artar, ücretin gider yarısı,
İkisi alırlar aynı ücreti
Ocağın eksilir, artmaz serveti"
Bu sözler hep doğru, fakat her kadın,
Bulur mu bir koca, bulsa da yarın
Bu adam ölmez mi? O halde nasıl,
Dersiniz, "kazanma, iste muttasıl!
Görürken ortada işte binlerce
Kocasız kadınlar çeker işkence.
Dersiniz: "Değiller mesleğe muhtaç,
Ya koca bulmalı, ya kalmalı aç!"
Evvvelce melce idi, hep zengin evler
Kadınlar bulurdu sığınacak yer,
Yaşamak güçleşti, şimdi her erkek
Ancak karısına yedirir yemek.
Sanmayın, hepsi de bir yük taşıyor,

*Birçođu hodgamdır, bekar yaşıyor.
 Çünkü var, binlerce sefih kocalar,
 Ya muttasıl içer, ya kumar oynar,
 Kimil de mahpusta alır soluđu.
 Aç kalır evinde çoluk çocuğu
 Bunlar da olmasa, kadın insandır,
 İnsanın en büyük hakkı irfandır.
 Kadın çalışmazsa fikri yükselmez,
 Tabii, o zaman size denk gelmez.
 Kadın yükselmezse alçalır vatan
 Samimi olamaz onsuz bir irfan*

*Kocalı, kocasız birçok kadınlar
 Açtırlar.; dersiniz: “İşsiz kalsınlar!”
 Derim ki: “O halde kasdiniz mutlak,
 Bunları umuma odalık yapmak!
 (Aktaran Erişirgil, 1984:142-43)*

KAYNAKÇA

- Erişirgil, Mehmet Emin. (1984) Bir Fikir Adamının Romanı-Ziya Gökalp, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Durakbaşı, Ayşe (1987) The Formation of ‘Kemalist Female Identity’: A Historical-cultural Perspective, Boğaziçi University, unpublished Master Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Durakbaşı, Ayşe (1998) “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve ‘Münevver Erkekler’”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, ss. 29-50, Tarih Vakfı yay. İstanbul.
- Göçgün, Önder (1992) Hususi Mektuplarına Göre Ziya Gökalp’in Hayat Görüşü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

- Gökalp, Ziya. (1989) Limni ve Malta Mektupları, Ziya Gökalp Külliyyatı II, Hazırlayan Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Gökalp, Ziya (1963) Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Gökalp, Ziya (1976) Türkçülüğün Esasları, Kültür Bakanlığı, Ziya Gökalp yay.:7, İstanbul.
- Kandiyoti, Deniz (1997) Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar- Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler, Metis yay., İstanbul.
- Kandiyoti, Deniz (1988) "Modernizmin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar", Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, der. Bozdoğan, S, & Kasaba, R. Tarih Vakfı Yurt yay. , ss. 99-117, İstanbul.
- Parla, Jale (1993) Babalar ve Oğullar, Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri, İletişim yay., İstanbul.
- Toprak, Zafer (1982) Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara.
- Toprak, Zafer (1980) "Türkiye'de Korporatizmin Doğuşu", Toplum ve Bilim, No.12.
- Ülken, Hilmi Ziya (2001) Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken yay., İstanbul.

ABSTRACT

In this article, Gökalp's letters are used as the reading material to highlight some micro social processes of the cultural modernization project that Gökalp himself inspired. The letters that he wrote to his wife and his three daughters, from exile in Malta and Limni, show his deep emotional and intellectual involvement in family and family life which he placed in the center of his program of "social idealism" and social reform, that is, the making of a "new life". I argue that Gökalp's letters show the signs for a new "social imagination" or "a new way of imagining the society"; as themes of dissolution of the Empire, crisis in Ottoman family and lack of guardianship of the father in the family are somewhat transformed into discourses about reinstitutionalization of fatherhood and family within a new cultural and solidarist model of Turkish nationalism.